
Ana-Maria ROMAN-NEGOI, Cristinel-Ioan ROMAN-NEGOI

RADU TEMPEA – ISTORIA SFINTEI BISERICI A ȘCHEILOR BRAȘOVULUI OPȚIUNI DE ANALIZĂ A TEXTULUI¹

Diversificarea continuă a metodologiei și tehnicilor de cercetare și analizare a câmpului istoriografic, sesizabilă în ultimii ani, a permis cercetătorului fixarea de obiective îndrăznețe: desprinderea de noi concluzii, recuperarea sau cristalizarea unor noi optici asupra unui spațiu, unui timp sau a unei probleme istorice. Astfel, dimensiunile și complexitatea reclamate de epoci precum Iluminismul, spre exemplu, au putut putut fi descifrate sau reinterpretate de pe poziții noi, cu ajutorul unui instrumentar științific pe care cercetătorul de azi îl are la îndemână. Tendința tot mai evidentă de investigare a unor astfel de intervale în durata lor lungă este impunerea efortului colectiv de cercetare, cu un grad mai ridicat de acoperire a surselor unei epoci supuse analizei.

Investigarea unei perioade pornind de la textele epocii, de la cuvinte, a devenit o metodă frecvent folosită pentru înțelegerea atmosferei în care s-a gândit și s-a creat. Un exemplu concret de astfel de text relevant pentru cristalizarea culturii și gândirii politice românești moderne din Transilvania pe care s-a aplicat o cercetare de acest tip l-a constituit lucrarea lui Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*. Acest exercițiu de analiză a textului a însemnat o încercare prin care s-a urmărit aflarea unui răspuns la întrebările legate de modernitatea lumii transilvănene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. În egală măsură, acest tip de cercetare se constituie într-o invitație adresată tuturor celor interesați de a se apropia de realitățile secolelor trecute printr-o scanare realizată la nivelul limbajului.

Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului a lui Radu Tempea prezintă sub formă de anale întâmplările bisericii românești și ale capilor ei din anul întemeierii, 1484, și până în anul 1742, anul morții autorului. Punctele de vedere ale istoricilor și literaților care s-au ocupat de această lucrare au ajuns la un acord în problema izvoarelor folosite pentru redactarea cronicii: pentru perioada anilor 1484–1659 a fost folosită vechea cronică a protopopului Vasile (azi pierdută, textul care se păstrează este în limba germană), singura cronică în limba română disponibilă la acea vreme și pe care Radu Tempea a transcris-o aproape în întregime. Pentru intervalul 1659–1742 deja se merge mai ales pe presupunerea unor izvoare, cele mai multe culese din documentele ce se aflau în arhiva bisericii: hrisoave, izvoade, pomelnice. Lucrarea a cunoscut două ediții: cea din anul 1899, sub semnătura lui Sterie Stinghe, pe care acesta a scos-o în calitate de filolog, nefiind preocupat decât de transcrierea textului, și cea din anul 1969, sub îngrijirea lui Octavian Șchiau și a Liviei Bot. În cadrul acestei ultime ediții transcrierea textului s-a făcut după sistemul de redare interpretativă, respectându-se particularitățile limbii textului. Ediția beneficiază de un amplu studiu introductiv și de un glosar de sfârșit care își propune să explice unele cuvinte cunoscute azi mai puțin, sau diferite mult ca formă de rostirea lor de acum. Asupra cronicii lui Radu Tempea s-au oprit în egală măsură istorici și filologi: Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș, Candid Mușlea,

¹ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Șchiau și Livia Bot, Editura pentru literatură, București, 1969.

Ioachim Crăciun², fiecare încercând o sondare de pe poziția și cu instrumentarul specific propriului domeniu de investigație – istorie, respectiv, filologie –, neexistând o tentație a interdisciplinarității.

Istoria lui Radu Tempea este o scriere-document cu care s-a lucrat în cadrul unui proiect mai amplu de cercetare interdisciplinară – de semantică politică iluministă în Transilvania în secolele XVII–XIX³ – ce a urmărit dinamica gândirii politice la românii, maghiarii și sașii din Transilvania în segmentul cronologic menționat. Expunerea narativă se întemeiază pe o dublă tradiție: cea orală și cea a documentelor istorice păstrate în arhiva bisericii, formând astfel o verigă de legătură între istoriografia simplă, cronicărească și istoriografia documentată, specifică vârstei Luminilor. Însemnările de fapte și atitudinea cronicarului față de ele constituie un izvor prețios pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea.⁴ Acțiunile românilor brașoveni, în special surprinderea reacțiilor față de momentul Unirii cu Biserica Romei sau față de dependența de conducerea săsească a cetății, reprezintă dovezi directe ale gândirii și practicii caracteristice segmentului românesc ortodox.

Ca metodă de lucru s-a optat pentru o analiză cantitativă, plecând de la importanța unității lexicale a cuvântului și a rolului acestuia în construirea unui anumit tip de discurs. Întreg secolul al XVIII-lea reprezintă o epocă în care simpla traducere și deci uzitare a unui termen sau preferința pentru un anumit segment terminologic poate vorbi despre frecventarea unui anumit orizont cultural al celui care-l folosea, de racordarea sa la anumite tendințe și direcții ideologice ale secolului.⁵ O astfel de analiză este capabilă să demonstreze pentru orice epocă că gândirea, fie ea empirică sau speculativă, este dependentă de limbaj, că limbajul și cunoașterea se află într-o strânsă și riguroasă legătură.⁶

Limba de redactare a lucrării este o limbă vie, populară, utilizată în spectrul ei larg, ce lasă să transpară efortul unei exprimări clare, concise. În fraza lui Radu Tempea se simte influența stilului cărților bisericești, pe deplin explicabilă dacă ne raportăm la formația autorului și la conținutul lucrării. Forța și valoarea cronicii lui Radu Tempea rezidă în limba ei, limba românească veche, comună și textelor vechi moldovene sau muntene.⁷ Tema lucrării a determinat o selecție atentă, operată pe un limbaj confesional, construit pe termeni cu referire strictă la cadrul ecleziastic al vremii, majoritatea de origine slavonă: denumiri ale instituțiilor și purtătorilor de funcții în ierarhia ecleziastică (*beserecă, popă, preot, protopop, mitropolit, episcop*), denumiri privind practica religioasă (*acatist, ceaslov, obcină, hram, cazanie*). Discutarea unui anumit tip de subiect determină selectarea limbajului, astfel momentul prezentării reacțiilor românilor brașoveni față de Unirea cu Biserica Romei a determinat utilizarea unor noi denumiri din sfera confesională: *unit, unire (unie), catolic* (o singură mențiune în toată lucrarea), *papistaș, catolicesc* (3 mențiuni în

² Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*; Candid C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi. Radu Tempea, șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Editura Institutului de Arte Grafice Astra, Brașov, 1939; Ioan Lupaș, *Cronici și istorici români din Transilvania*, vol. I, Craiova, 1933; Iosif Pervain, *Istoria literaturii române, ediția a II-a revăzută*, Editura Academiei, București, 1970; Ioachim Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj-Napoca, I–II/1958–1959.

³ Pompiliu Teodor, Laura Stanciu, Iacob Mărza, *Semantică politică iluministă în Transilvania (sec. XVII–XIX). Glosar de termeni*, Editura Aeternitas, Alba-Iulia, 2002.

⁴ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 23.

⁵ Laura Stanciu, *Ideologie, istorie și limbă. Semantică iluministă la Petru Maior*, în *Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*, Editura Aeternitas, Alba-Iulia, 2003, p. 188.

⁶ A se vedea în acest sens Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, Traducere, note, postfață de Bogdan Ghiu, Editura Univers, București, 1999; Sorin Antohi, *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, Editura Nemira, București, 1998; *Pentru o teorie a textului, Antologie Tel Quel (1960–1971)*, Introducere, antologie și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețianu-Vasilii, Editura Univers, București, 1980.

⁷ Radu Tempea, *op. cit.*, p. 44.

întreaga lucrare).⁸ Aspectul popular al limbii este cel preponderent, evidențiindu-se atât din construcțiile gramaticale, cât mai ales din lexic. Prezența neologismelor nu este mare, având în vedere păstrarea liniei tradiționale a limbii vechi, dar cele care sunt prezintă un interes deosebit prin forma lexicală în care se resimte atât influența limbii latine, cât și a celei grecești venite prin filiera cărților de slujbă. Aproape toate neologismele sunt utilizate într-o formă deosebită de cea de azi și unele cu sens diferit: *comision* (*comisie*), *conferenție*, *a conformului* (*a confirma*), *decretum*, *deliberatum* (*hotărâre*), *gubernat* (*guvernator*), *memorial* (*memoriu*), *a proteștelui* (*a protesta*)⁹. Prezența cuvintelor de origine slavonă în limba literară a epocii este o dovadă mai mult decât evidentă a conservării tradiției, ca semn distinctiv al identității ortodoxe. Unul dintre aspectele esențiale ale cronicii lui Radu Tempea îl constituie prezența cuvintelor cu sens arhaic și popular – *așezământ* (*înțelegere*), *biruință* (*stăpânire*), *dajde*, *deres*, *zavistie*, *volnicie* –, semn al stadiului de dezvoltare a limbii române de la începutul secolului al XVIII-lea și al efortului autorului de redactare a unei lucrări ușor de înțeles pentru destinatarii ei.

Sondarea textului lui Radu Tempea la nivelul limbajului reflectă continuitatea culturii transilvănene în care s-au amestecat influențe orientale și occidentale, în legătură cu care istoricii culturii și literaturii române (ne referim la Nicolae Iorga) sugerează, pentru această vreme, un gol, trecând direct la momentul Școlii Ardelene. Prezența dialogului, includerea versurilor în text sugerează din partea autorului un efort vizibil pentru depășirea monotoniei stilului cronicăresc, efort ce conferă textului culoare și care plasează lucrarea pe o poziție importantă în istoria literaturii române vechi, în apropierea marilor cronici românești semnate de Grigore Ureche, Miron Costin, Radu Popescu sau Constantin Cantacuzino.¹⁰ Conținutul lexical a reprezentat în cadrul analizei cel mai vizibil element care este în măsură să dea o identitate proprie, specifică fiecărui tip de discurs și să vorbească despre felul cum au luat naștere formulele elaborate, explicite, în istoriografia română modernă.¹¹ Este o analiză din interior care poate oferi multiple posibilități pentru sondarea unei scriituri: raportarea unui text al epocii și a particularităților sale față de alte texte contemporane, raportarea la discursul istoric al timpului prin interogarea sensului atribuit în epocă termenilor. Sondarea textului a relevat în ce măsură putem vorbi de o cristalizare în direcția preocupărilor naționale, dacă putem vorbi de o încercare de deplasare dinspre confesional spre național într-o lucrare de istorie a bisericii. Termenii urmăriți au fost *neam* (9 mențiuni în text și toate cu sens etnic), *țară* (70 de mențiuni care indică o entitate distinctă, nu un spațiu văzut ca o unitate, Țara Românească, Țara Muntenească, Țara Ardealului), *limbă* (4 mențiuni), termen care nu cunoaște accepțiunea de factor distinctiv al identității românești, accepție pe care o vom regăsi abia un secol mai târziu la Petru Maior. Avem de-a face, pentru începutul secolului al XVIII-lea, cu menținerea unui caracter pur constatativ al identității, ideea de unitate fiind raportată în primul rând la unitatea de credință, în cazul de față, credința ortodoxă. S-a încercat de asemenea o urmărire a prezenței termenilor-emblemă pentru ideologia și practica iluminismului timpuriu: *luminare* (termen folosit în accepțiunea de îndreptare spirituală prin biserică), *a lumina* (2 mențiuni), *luminat* (16 mențiuni), *lumină* (2 mențiuni), *omenie* (o singură mențiune în text), *omenește* (nici o mențiune). Sunt rezultate care ne determină să nu putem vorbi încă de o deschidere spre cultura occidentală la reprezentanții

⁸ Pompiliu Teodor, Laura Stanciu, Iacob Mârza, *op. cit.*, p. 88.

⁹ Radu Tempea, *op. cit.*, p. 46.

¹⁰ *Ibidem*, p. 47.

¹¹ Laura Stanciu, *loc. cit.*, p. 188.

acestui segment românesc considerat elitar, ci mai degrabă de o conservare a tradiției și spiritualității ortodoxe ce are în spatele său o cultură de sorginte orientală, văzută ca factor distinctiv și ca punct de rezistență în fața provocărilor unei culturi diferite. Textul cu care s-a lucrat lasă să transpară un început încă timid de instituire lexicală a politicului în gândirea și practica românească din Transilvania epocii preiluministe. Există o terminologie uzitată pentru istoria statului: *crai*, *domn*, *domnie*, *împărat*, denumiri care vin să lămurească cadrele și particularitățile politice care condiționează desfășurarea vieții sociale în teritoriu. Prezența lexicului de origine latină, fie că este vorba de un împrumut neologic sau de o actualizare a unui lexic latinesc de circulație regională, este semnul distinct al unei noi orientări în privința modelului cultural care va evolua pe toată durata secolului al XVIII-lea.¹²

Analiza lucrării lui Radu Tempea a reprezentat o componentă a proiectului „Semantică politică iluministă în Transilvania (sec. XVII–XIX)“, care și-a propus reconstituirea cadrelor unor epoci pornind de la laboratoarele redacționale ale creațiilor, dovezi directe ale gândirii și practicii politice în segmentul cronologic menționat. Rezultatele analizei textului lui Radu Tempea trebuie privite prin relaționarea cu rezultatele obținute din investigarea celorlalte texte reprezentative pentru preiluminismul și iluminismul din Transilvania. Această relaționare este în măsură să ofere imaginea evoluției, a pragurilor de trecere de la preiluminism la iluminism, de la un model cultural oriental către unul occidental.

¹² Alin-Mihai Gherman, *Literatura română din Transilvania între preiluminism și romantism*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2004, p. 57.